

tussen Duin & Dijk

Themanummer

Wintervogels

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 15 4 ● 2016

Wintervogels

in Noord-Holland

● Foto's: Harm Niesen.

● De Abtskolk.

● Siberische tijftjaf.

Omdat er al lange tijd weinig gepubliceerd is over het voorkomen van vogels in de winter, is besloten een overzicht te geven van de resultaten van de wintervogeltellingen in Noord-Holland.

Om een zo groot mogelijk publiek te kunnen informeren, is in overleg met de redactie van 'Tussen Duin en Dijk' besloten deze gegevens te publiceren in de vorm van een extra dik themanummer.

Inhoud

In het nummer wordt aandacht besteed aan de verspreiding van vogelsoorten in de winters van 2012-2016. Die wordt vergeleken met

Vanaf december 2012 is in Noord-Holland door ruim 180 tellers veldwerk verricht voor het landelijke atlasproject voor de Vogelatlas, waaraan alle Noord-Hollandse vogelwerkgroepen een bijdrage hebben geleverd. De tellingen leverden een uniek actueel databestand op over de verspreiding van vogels in de broedtijd en de winter.

resultaten van wintervogeltellingen voor de 'Atlas van de Nederlandse Vogels' die de jaren 1978-1983 behandelt (Sovon 1987).

Het themanummer omvat twee delen. Het eerste deel behandelt algemene resultaten van het atlasproject en geeft ook de verschillen aan met de resultaten uit 1978-1983.

In dit deel wordt ook een opsomming gegeven van de belangrijkste (mogelijke) oorzaken van de toe- of afname van de verspreiding van de soorten in de afgelopen ruim 30 jaar.

In het tweede deel wordt meer in detail het voorkomen en de veranderingen in de verspreiding van 35 vogelsoorten in de winter in Noord-Holland beschreven. Deze soorten zijn gekozen omdat ze representatief zijn voor de veranderingen die hebben plaatsgevonden of omdat ze vooral typisch zijn voor de Noord-Hollandse situatie.

Letterlijk in het midden van dit themanummer is een overzicht opgenomen van het aantal atlasblokken (5x5 km) waar een soort in de winter is vastgesteld, het percentage van de atlasblokken (verder presentie genoemd, 100 % = 158 blokken) en de verandering in de presentie sinds 1978-1983.

De gegevens

Sovon Vogelonderzoek Nederland (verder Sovon genoemd) heeft de

basisgegevens per atlasblok van zowel het huidige atlasproject als van het project uit 1978-1983 voor dit themanummer digitaal beschikbaar gesteld. Zie voor details van het atlasproject voor de Vogelatlas de kadertekst.

Aanvankelijk zou het veldwerk voor de Vogelatlas alleen de winters van 2012/2013, 2013/2014 en 2014/2015 beslaan. Omdat na deze laatste winter bleek dat niet alle atlasblokken in Nederland onderzocht waren, is de atlasperiode met een jaar uitgebreid. Daarom spreken we hier van de atlasperiode 2012-2016. Voor alle soorten is op zijn minst bekend of een soort al of niet is vastgesteld in een atlasblok. Van veel soorten zijn grove aantalschattingen per atlasblok bekend. Dit laatste geldt bijvoorbeeld voor alle 35 soorten die in detail worden beschreven in de soortbeschrijvingen van het tweede deel.

Men zou zich kunnen afvragen of de huidige verspreidingsgegevens van wintervogels zonder meer vergeleken kunnen worden met die uit de jaren 1978-1983. Er zijn bijvoorbeeld verschillen in de gehanteerde methodiek. Deze vraag is niet eenvoudig te beantwoorden. Wel zijn bij veel vogelsoorten de verschillen in presentie tussen beide atlasperiodes zo groot, dat dit aspect bij deze soorten geen rol van betekenis speelt.

● Patrijzen.

In de soortbeschrijvingen wordt soms verwezen naar de resultaten van de Punt Transect Tellingen (PTT). Deze tellingen, georganiseerd door Sovon in samenwerking met het CBS, worden al sinds 1980 uitgevoerd op een groot aantal vaste telpunten in de tweede helft van december. De landelijke resultaten geven inzicht in de trend in de aantallen in de voorwinter.

Soortbeschrijvingen

Van 35 soorten is een soortbeschrijving opgesteld met een verspreidings- en een veranderingskaart. Elke soorttekst begint met een inleiding waarin kenmerken, gedrag, voedsel, voorkomen in de winter in Nederland, broedgebieden en andere relevante onderwerpen aan de orde komen.

Onder het kopje *Voorkomen* wordt de verspreiding in Noord-Holland op basis van de atlasgegevens en de verschillen in aantallen per atlasblok besproken. Ook wordt een poging gedaan het verspreidingspatroon te verklaren.

Onder het kopje *Veranderingen* worden presentie en de verspreidingspatronen van de huidige atlasperiode vergeleken met die uit de winters 1978-1983, inclusief mogelijke oorzaken.

De verspreidingskaarten geven het voorkomen in de atlasblokken in

Noord-Holland in de winters van 2012-2016 weer. Op de kaarten is gebruik gemaakt van de aantalschattingen van het maximale aantal vogels dat op een dag in een atlasblok aanwezig was. Deze schattingen zijn opgegeven in negen aantalsklassen. Op de meeste kaarten zijn de klassen teruggebracht tot twee of drie aantalsklassen.

De veranderingskaarten geven de veranderingen in verspreiding aan ten opzichte van de periode 1978-1983. In atlasblokken waar een soort in beide atlasperiodes ontbrak, wordt geen stip vermeld. Blokken waar een soort alleen in 1978-1983 is vastgesteld, zijn met een rode stip aangegeven, blokken waar een soort alleen in 2012-2016 is vastgesteld met een blauwe stip. Atlasblokken waar een soort in beide atlasperiodes is vastgesteld zijn weergegeven met een (kleinere) grijze stip. Bij kleine en grote zilverreiger is geen veranderingskaart opgenomen. Beide soorten ontbraken vrijwel geheel in 1978-1983.

De veranderingskaarten moeten met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Hierboven is al aangegeven dat het vergelijken van verspreidingsgegevens uit twee verschillende atlasperiodes haken en ogen kent. Naast verschillen in methodiek, speelt bij schaarsere

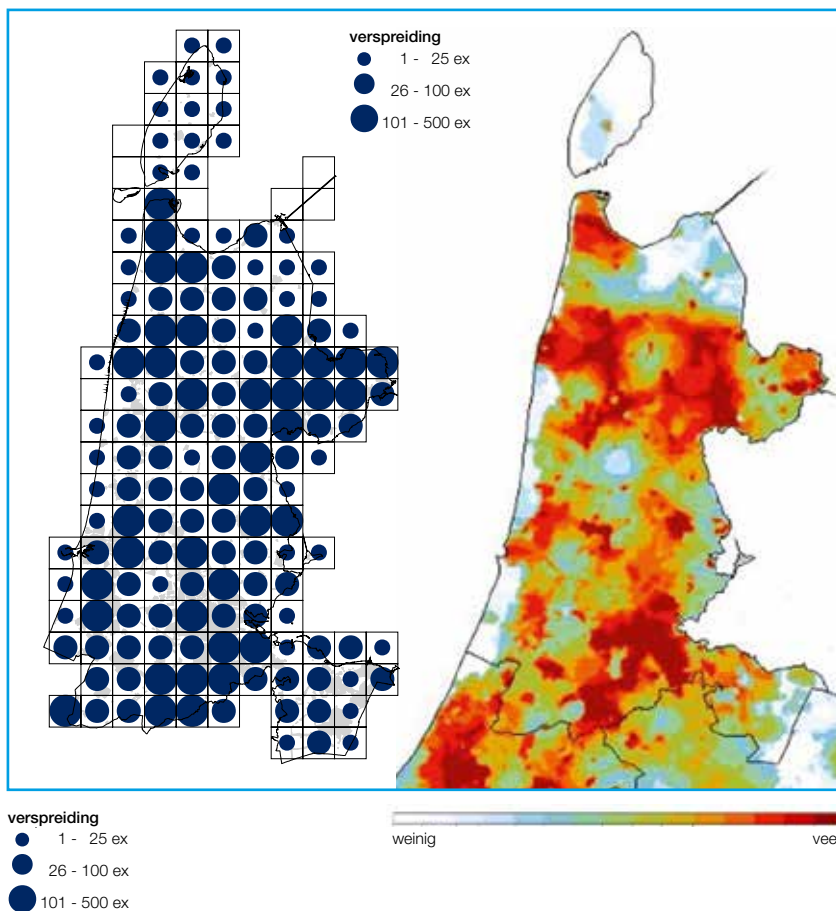
soorten ook toeval een rol. Bij een aantal soorten kent het voorkomen een invasieachtig en daardoor onregelmatig karakter. Jaren zijn er weinig en ineens worden ze op veel plaatsen gezien, zoals bijvoorbeeld pestvogels. Ondanks deze problemen zullen de veranderingskaarten zeker stof geven tot nadenken en discussies.

Tot slot

Het voorliggende themanummer is ook bedoeld als verslaglegging van het werk van de vele Noord-Hollandse vogelaars (zie pagina 47) die aan de wintertellingen hebben meegedaan en als dank voor alle inspanningen en ontberingen bij hun veldwerk. Het themanummer wordt uitgereikt aan allen die actief zijn geweest voor de Vogelatlas in Noord-Holland.

In dit themanummer wordt slechts een kleine hoeveelheid van de gegevens uitgewerkt die in Nederland voor de Vogelatlas zijn verzameld. Daarnaast is er natuurlijk ook een omvangrijke hoeveelheid broedvogelgegevens verzameld. Al deze gegevens worden door Sovon en anderen verder uitgewerkt.

Als alles volgens plan verloopt, verschijnt in november 2018, naast een grote hoeveelheid geactualiseerde data op internet, weer een nieuwe landelijke vogelatlas. Wij kijken daar nu al naar uit.

Figuren 1 en 2. Winterverspreiding van het waterhoen in Noord-Holland in 2012-2016 op basis van atlasblokken (links) en in 2012-2015 op basis van kilometerhokken en telpunten (rechts).

De Vogelatlas

Van december 2012 tot en met het broedseizoen van 2016 is in Nederland veldwerk verricht voor een nieuwe Vogelatlas. Dit project is opgezet door Sovon. De belangrijkste doelstellingen van het project zijn: 1) het vastleggen van de actuele verspreiding van broed- en wintervogels; 2) bepalen van de landelijke aantallen en 3) vastleggen van veranderingen in de verspreiding. Het eindproduct wordt een atlas in gedrukte vorm (gepland voor december 2018) en een 'levende atlas' op internet. Op www.sovon.nl kan men nu al voorlopige verspreidingskaarten bekijken.

Op landelijke schaal vond de aansturing plaats door het Sovon, op regionale schaal door Atlas Districtscoördinatoren, de ADC's. Voor de drie atlasdistricten waarin Noord-Holland valt, waren dat Lieuwe Dijkse, Fred Hopman en Kees Scharringa. Het veldwerk in onze provincie is uitgevoerd door ruim 180 tellers (zie overzicht op laatste pagina).

Als basis voor het veldwerk dienden atlasblokken en kilometerhokken. Atlasblokken zijn vierkanten van 5x5 km (in Noord-Holland 158). Per atlasblok moest een zo compleet mogelijke soortenlijst worden opgesteld, van broedvogels en van wintervogels. Ieder atlasblok bestaat uit 25 kilometerhokken (1x1 km). Binnen deze 25 kilometerhokken werd een vaste set van acht hokken en acht telpunten aangewezen voor meer gedetailleerd onderzoek. Het

onderzoek in de atlasblokken was vrij, het onderzoek in de kilometerhokken en op de telpunten was sterk gestandaardiseerd. Zie voor meer details www.sovon.nl.

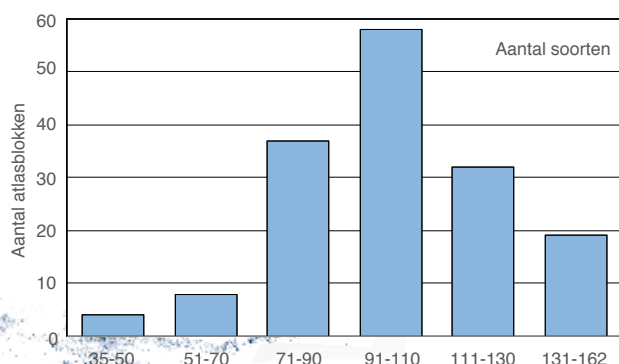
Nieuw bij dit atlasproject was dat alle waarnemingen van www.waarneming.nl en www.telme.nl aan het project zijn toegevoegd. Dit leverde in veel gevallen aanvullingen op voor de soortenlijst van een atlasblok.

In het voorliggende wintervogelnummer wordt vooral ingegaan op de huidige verspreiding en de veranderingen in de afgelopen 30 jaar op het niveau van atlasblokken. Om te illustreren wat de meerwaarde is van het gedetailleerde onderzoek in kilometerhokken en op telpunten zijn hier twee verspreidingskaarten van het waterhoen in de atlaswinters gegeven.

Links het voorkomen in atlasblokken, met een grove indicatie van de aantallen en rechts een door de computer berekende kaart (uit november 2015) met de relatieve dichtheid op basis van de tellingen in kilometerhokken en op telpunten. Op de rechter kaart is duidelijk te zien dat het waterhoen 's winters vooral in en rond bebouwing voorkomt. Steden en dorpen zijn eenvoudig terug te vinden. Waterhoenen zoeken graag steden en dorpen op vanwege de beschutting, de beschikbaarheid van voedsel en de gemiddeld wat hogere temperaturen (microklimaat). Zo maar een voorbeeld van de prachtige resultaten die de vele uren telwerk van vrijwilligers oplevert.

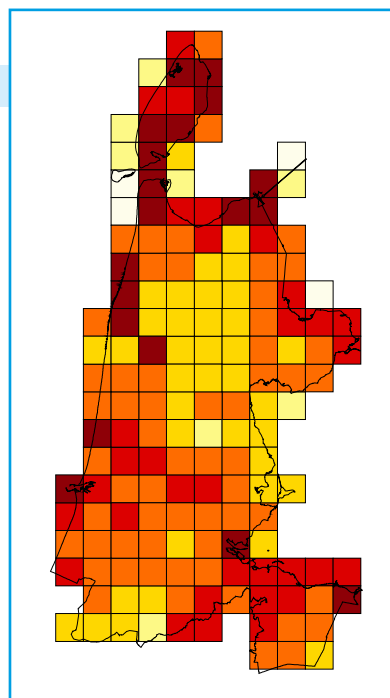
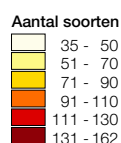
Resultaten

atlasonderzoek

Figuur 3. Aantal vastgestelde soorten wintervogels per atlasblok (exclusief exoten) in 2012-2016 in Noord-Holland.

Figuur 4. Aantal soorten wintervogels (exclusief exoten) per atlasblok in 2012-2016 in Noord-Holland.

Atlasblokken

Het aantal vastgestelde soorten per atlasblok varieert van 35 tot 162. In ruim een derde deel van de atlasblokken bedraagt het aantal soorten 91-110 (figuur 3).

Het record van 162 soorten komt voor rekening van het blok 14-17, de omgeving van het Robbenoordbos en de Zuiderhaven (Wieringermeer). Opmerkelijk is dat er in enkele kilometerhokken van dat atlasblok ook de meeste broedvogelsoorten werden vastgesteld bij het onderzoek voor de 'Atlas van de Noord-Hollandse Broedvogels' in de jaren 2005-2009.

Naast dit atlasblok zijn er nog negentien met meer dan 130 soorten. Die blokken liggen op Texel, bij Den Helder, op Wieringen, rond het Zwanenwater, achter de Hondsbossche Zeewering, bij Alkmaar, bij Castricum, aan de oostrand van Amsterdam en bij Huizen (figuur 4).

Dit zijn allemaal gebieden die door vogelaars intensief bezocht worden, dus een waarnemereffect kan hierbij ook een rol spelen.

Aan de andere kant van de schaal zijn er vier atlasblokken met slechts 35-50 soorten. Dit zijn allemaal blokken die voor het overgrote deel uit open water bestaan.

Soorten

Tijdens de wintertellingen voor de Vogelatlas zijn in Noord-Holland totaal 235 soorten vastgesteld.

Daarnaast werd nog een hele die-rentuin aan exoten gemeld. Naast twintig soorten watervogels, als zwarte zwaan, Chinese knobbelgans, muskuseend, carolinaeend, vlekbeekend en heilige ibis, ook de soorten blauwe pauw, grasparkiet en geelvlugelaar. Die worden hier verder buiten beschouwing gelaten.

Een aantal exoten is inmiddels zo ingeburgerd, dat zij tot de Nederlandse avifauna behoren. Naast de oudste exoot de fazant ook de Nijlgans, mandarijneend en de halsbandparkiet. Verder worden hier ook Indische gans, Canadese gans en casarca tot de inheemse fauna gerekend.

In het overzicht van het voorkomen van wintervogels en de veranderingen sinds 1978-1983 (pagina 24-25) staan alle vogelsoorten die in meer dan tien atlasblokken zijn vastgesteld. Hierin ontbreken naast zeldzame en schaarse soorten ook de zeevogels als stormvogels, pijlstormvogels, alken en de Jan van Gent. Deze soorten zijn weggelaten, omdat er bij de tellingen voor de Vogelatlas weinig aandacht is besteed aan deze groep.

De meest voorkomende soorten zijn, in afnemende volgorde van het aantal atlasblokken: kokmeeuw, stormmeeuw en zilvermeeuw (158); buizerd (157); aalscholver en torenvalk (156); wilde eend, zwarte kraai en spreeuw (155); roodborst en ekster (154); grauwe gans, kuifeend, meerkoet en kramsvogel (153).

Hierbij valt op dat drie soorten meeuwen in alle 158 atlasblokken zijn vastgesteld. Ook aalscholver, buizerd en torenvalk zijn in opvallend veel blokken gemeld.

Bij de bijna 50 soorten die in tien of minder atlasblokken zijn gemeld, zit een aantal soorten die je normaal niet in de winter verwacht, zoals zomertaling, kleine plevier, oeverloper en braamsluiper. Het gaat hier om vroege of late zomergasten en doortrekkers in februari of december.

Bij de soorten die slechts in één of twee atlasblokken zijn vastgesteld, zit een aantal dwaalgasten als roodkeelnachttegaal, bruine boszanger en pallas' boszanger: Siberische broedvogels die normaal gesproken in Zuidoost-Azië overwinteren en dus ver afgedwaald zijn. Twee soorten, kleine toppereend en Amerikaanse oeverloper, komen van de andere kant van de Atlantische Oceaan.

Dankzij bijdragen van het Rob Goldbach Publicatie Fonds van Sovon Vogelonderzoek Nederland, Van der Goes en Groot, Landschap Noord-Holland en SVN/WimRuitenbeek-fonds was het mogelijk dit extra dikke themanummer uit te brengen.

Overzicht van tellers, coördinatoren en organisaties

Het atlasproject kan niet zonder mensen die veldwerk uitvoeren (tellers) en het veldwerk in goede banen leiden (coördinatoren). Daarnaast heeft een aantal organisaties ook bijgedragen aan dit atlasproject (wintervogels).

Atlasdistrictscoördinatoren (ADC's) Lieuwe Dijkse (Wadden), Fred Hopman (Noord-Holland Zuid) en Kees Scharringa (Noord-Holland Noord en Zuid).

Atlasterellers Rino Abrahamse, Piet Admiraal, Marleen Andriessen, Ivan Appel, Cees Baart, Francis Bakker, N. Barten, Johan Beek, Rein Beentjes, Jan Belier, Jan van der Ben, Klaas van den Berg, Tijs van den Berg, Peter Betlem, Ruud van Beusekom, Andri Binsbergen, Matthijs Blind, Juun de Boer, Peter-Paul Boermans, Greet Boomhouwer, Tijmen de Bree, Peter Brouwer, Ruud Brouwer, Niko Buiten, F. de Buyzer, Kees Camphuysen, T. van der Chijs-van Seters, Tom Damm, Nico Dekker, Egbert van Diepen, T.R. van Dijk, Han Dijkers, Adriaan Dijkse, Lieuwe Dijkse, Sjoerd Dirksen, Roy de Dood, Anco Driessen, Jan Duin, Bob van Duin, Ton Eggenhuizen, Jan van Emaus, Harry Fabritius, Bert Fakkeldij, Kees Floris, Els Floris, Ron Gans, Wim van Gelder Jr, Ko van Gent, Douwe Greydanus, Frank van Groen, Hans Groot, Marcel Haas, Jelle Harder, Tinok van Hattum, Paula Havik, Piet Heemskerk, Adrie van Heerden, Patrick Heijne, Izaak Hilhorst, Martin Hin, Willem Holthuizen, Bauke Homma, Dorien Hoogeboom, Jaap Hooijmans, Fred Hopman, Tineke Horstman, Maarten Hotting, Roelf Hovinga, Evert van Huijssteeden, Kees de Jager, Patrick Jansen, Arend de Jong, Klaas de Jong, Dick Jonkers, Leon Kelder, Wobbe Kijlstra, Ella Kikkert, Arie Klut, Michiel Kok, Christian Kooij, Ria Kooijman-Moelker, Stephan Koppes, Bart Korf, Bram Kristel, R. Krom, Mark Kuiper, Peter de Lange, Jaap Langenberg, Marco van der Lee, Marian van Leeuwen, Jip Louwe Kooijmans, Henk Maat, Jan & Ina Marbus, P.J. Marcus, Peter Meijer, J.H. Mooij, Toine Morel, Kees Mostert, Klaas Mudde, A.G. Olsthoorn, Hans Oudejans, Ruud Oudhaarlem, Ouwehand Ouwehand, Dorus Peeperskoorn, Klaas Pelgrim, Arno Piek, Maarten Platteeuw, Philip Plenckers, Marc Plomp, Paul van der Poel, Henk Post, Ben Pronk, Dirk Prop, Erwin Reinstra, Mario Renden, Janine Rensen, Nico Rensen, Piet Reus, Wouter Rohde, A.L. Roobeek, Jurgen Rotteveel, Wilma de Ruijter, Wim Ruitenbeek, Kees Scharringa, Thea Scheepe-Dekker, Zweitse Scheeringa, Hans Schekkerman, Jeanette Schenk, Fred Scholte, Hedwig Schoorlemmer, Eelke Schoppers, Nico Schouten, Roy Slaterus, Nico Slotboom, Maaikje Smelter, Cor Smit, Harry Smit, A.M. Spierenburg, Piet Spoorenberg, Hans Stapersma, Roelf Steendam, Johan Stuart, Wil Tarnis, Ellen Tanger, Cor Thomas, Wim Tjissen, Ruud Timmer, Judy Tito, Caroline Tromp, Ton Tromp, Ad van Uchelen, Helias Udo de Haes, Laurens van der Vaart, Jan van der Laan, Eric van der Velde, Willem Verduin, Caco Verhees, René Verschuren, Bernard Versloot, Huib Versloot, A.A.G. Verweij, Carel de Vink, Fred van Vliet, Piet van Vliet, Dook Vlugt, Rene Vos, Otto de Vries, Jos Vrolijk, Fred Weel, Hugo Weenen, Gerrit de Weerd, Renie van der Werf, Jeroen van Wetten, Hugo Art Wieleman, Jan van der Winden, Theo de Wit, Hans Witte, Bob Woets, Herman Wolfswinkel, M. Wouda, John van der Woude, Steven Wytema, Ad van der Zee, O.W. Zijlstra, Jan Zweeris.

Organisaties Landschap Noord-Holland, Natuurmonumenten, Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland, Staatsbosbeheer, Telmee.nl, Vogelbeschermingswacht Zaanstreek, WVG Alkmaar e.o., WVG Amsterdam, WVG Het Gooi e.o., WVG IVN Amstelveen, WVG KNNV Hoorn, WVG KNNV Wierhaven, WVG Midden Kennemerland, WVG Niedorp, WVG Schagen, WVG Texel, WVG Zuid-Kennemerland, Waarneming.nl.